

Alkibiades

Robert Duthoy¹

'In hem (= Alkibiades) schijnt de natuur beproefd te hebben wat zij vermag tot stand te brengen. Want allen die over hem geschreven hebben, zijn het er over eens dat niemand meer dan hij uitgeblonken heeft zowel in ondeugden als in deugden. Geboren in de aanzienlijke stand, uit hethoogste geslacht, veruit de mooiste man van zijn tijd, rijk, alzijdig begaafd en beleidvol -want hij was een uitstekend bevelhebber zowel op zee als ter land- ; zo welbespraakt dat hij buitengewone invloed had als redenaar omdat de innemendheid van zijn stem en voordracht zo goed was, dat niemand er kon aan weerstaan; wanneer de omstandigheden het vereisten, arbeidzaam, volhoudend, vrijgevig, prachtlievend in zijn levenswijze zoals in zijn behoeften; minzaam, aanvallig, zich zeer behendig aan de omstandigheden aanpassend, maar tevens, zodra hij zich had laten gaan en er geen reden was om zich een discipline op te leggen, toonde hij zich weelderig, losbandig, wellustig, teugelloos, zodat allen er zich over verwonderden in éénzelfde mens zulke verscheidenheid en zo een tegenstrijdige natuur aan te treffen' (Vertaling L. Maréchal).

Met deze woorden begint de Romeinse geschiedschrijver Cornelius Nepos (ca 91 - 24) zijn biografie van Alkibiades (ca 450 - 404). Als we daar nog aan toevoegen dat deze fascinerende en complexe figuur een sleutelrol heeft gespeeld in een van de meest cruciale periodes uit de geschiedenis van het antieke Griekenland, namelijk de Peloponnesische oorlog waarin Athene en Sparta een strijd op leven en dood leverden om de hegemonie over de Helleense wereld, dan zal het wel voor iedereen duidelijk zijn dat alle ingrediënten voorhanden zijn om over deze figuur een historische roman te schrijven. Deze roman heeft Ilja Leonard Pfeijffer nu geschreven. Daarin kruipt hij in de huid van Alkibiades die in 404 v.Chr. zijn memoires schrijft en daarin terugblijkt op zijn bewogen leven en tevens aan zijn beoogd lezerspubliek, de Atheense burgers, wil duidelijk maken dat hij altijd -ook toen dat allerm minst het geval leek te zijn- het belang van Athene voor ogen had. In het twaalfde en laatste boek, door zijn vrouw Timandra geschreven, worden de moord op Alkibiades en de daaropvolgende gebeurtenissen tot aan de dood van Socrates in juni 399 verteld.

In zijn verantwoording (blz. 801) verduidelijkt Pfeijffer zijn opzet: *'De onderhavige memoires van Alkibiades, de zoon van Kleinias, zijn een fictief werk. Dit boek is derhalve een product van de verbeelding, waarin er met behulp van empathie en fantasie een mogelijke voorstelling van wordt gegeven hoe Alkibiades aan het eind van zijn leven zou hebben kunnen terugkijken op zijn tumultueuze belevenissen in deze woelige periode van de geschiedenis. Maar dit tumultueuze leven en de gebeurtenissen in deze woelige periode van de geschiedenis hebben echt plaatsgevonden en het is wel degelijk de ambitie van dit boek om daarvan een zo waarheidsgetrouw mogelijke reconstructie te bieden. Dit boek kan met recht een historische roman worden genoemd, omdat het **historisch** is, in die zin dat de antieke bronnen voor het leven van Alkibiades en de gebeurtenissen in Griekenland tijdens dat leven nauwgezet worden gerespecteerd en gereproduceerd, en een **roman**, in die zin dat lacunes in het bronnenmateriaal zijn opgevuld met behulp van de fantasie en vooral in die zin dat Alkibiades' eigen visie op de historische feiten een product is van de verbeelding.'*

¹ Robert Duthoy is ereprof (emeritus professor) oude geschiedenis aan de universiteit Gent.

Omdat Pfeijffer zo sterk benadrukt dat hij in zijn fictieboek een zo waarheidsgetrouw (d.w.z. in overeenstemming met de informatie die uit de antieke bronnen te halen is) historische reconstructie wil bieden, wordt ook in dit tijdschrift, waarin in principe alleen (historische) non-fictie boeken worden gerecenseerd, aan deze historische roman aandacht besteed. In deze boekbespreking is evenwel omzeggens uitsluitend de vraag aan de orde in hoeverre de auteur zijn ambitie een zo waarheidsgetrouw mogelijke reconstructie te bieden, heeft waargemaakt en historisch betrouwbare informatie heeft verwerkt in zijn roman. De literaire verdiensten en literaire betekenis van het boek komen hier derhalve niet aan bod. Het oordeel hierover laat ik over aan de literatuurcritici. Evenmin zal ik ingaan op de vraag die nogal nadrukkelijk werd geframed bij het marketingoffensief dat ontketend werd door de uitgever bij het verschijnen van het boek, namelijk of de verhaalde gebeurtenissen een waarschuwing inhouden voor de gevaren die vanwege de hedendaagse 'populisten' onze huidige democratische verworvenheden zouden bedreigen. Dat is voer voor de politicologen en politieke journalisten.

Vanuit dit strikt historisch oogpunt is het boek zonder meer een meesterwerk en men kan alleen maar bewondering opbrengen voor de werkelijk weergaloze prestatie die Pfeijffer heeft geleverd. De lezer krijgt hier een historisch accuraat en betrouwbaar relaas aangeboden dat inzake informatieve waarde in geen enkel opzicht moet onderdoen voor de beste voor een breed publiek toegankelijke wetenschappelijke werken over het onderwerp. De sterke evocatieve zeggingskracht van Pfeijffer zorgt er bovendien voor dat de lezer helemaal ondergedompeld wordt in de sfeer van de beschreven periode terwijl de talrijke schitterende beschrijvingen van plaatsen (o.m. Piraeus, Athene), voorwerpen (o.m. de rijke kledij van Perzische hoogwaardigheidsbekleders), concrete leefomstandigheden (o.m. de volkswijken van Athene) en gebeurtenissen (o.m. processies) de lezer een aanschouwelijk beeld bieden van antieke realia in de tweede helft van de vijfde eeuw v.Chr.. Historische ontwikkelingen en gebeurtenissen worden volledig conform aan wat daarover in de antieke bronnen terug te vinden is, beschreven en verteld. Wat de auteur ter aanvulling van de lacunes in die gegevens zelf heeft verzonnen (m.a.w. de component fictie in deze roman) is steeds plausibel in die zin dat het nooit in flagrante tegenspraak is met wat uit de historische bronnen kan afgeleid worden.

Bovendien streeft Pfeijffer de historische waarachtigheid ook na in de schrijfstijl en de taal die hij Alkibiades en de andere personages in de mond legt. Omdat Pfeijffer zijn roman de vorm heeft gegeven van door Alkibiades geschreven memoires heeft hij ook een poging ondernomen om in zijn roman een stijl te hanteren die men kan verwachten van een gecultiveerde Athener uit de vijfde eeuw v.Chr. die een tijdgenoot was van Thucydides. Hij is daar wonderwel in geslaagd en wie daar enige ervaring mee heeft, ontkomt niet aan de indruk dat hij een degelijke Nederlandse vertaling (in de stijl van een M.E Schwartz of O. Damsté) van een Grieks auteur aan het lezen is. Dit impliceert een lichtjes archaïserende, verheven stijl en taal en een classicus of wie in het secundair plezier heeft beleefd aan de lessen Latijn en Grieks zal genieten van de heerlijke volzinnen waarop nog eens de klassieke zinsontleding uit de lessen Latijn en Grieks kan toegepast worden. Heel wat volzinnen beslaan een tien à vijftien lijnen en zelfs pareltjes van twintig lijnen en meer zijn geen uitzondering maar vallen steeds keurig op hun pootjes. Uiteraard vergt dit een aandachtige en rustige lectuur. De dialogen zijn daarentegen steeds snedig en direct en doen nooit kunstmatig aan. In het elfde boek daarentegen, geschreven door Timandra, zijn levensgezellin in zijn laatste jaren en een gewezen prostitué, laat Pfeijffer die verheven stijl achterwege en past die aan de persoonlijkheid van Timandra en haar gemoedsgesteltenis op dat ogenblik aan. Dit alles verleent aan

de tekst een grote waarachtigheid waardoor de romanpersonages, en in de eerste plaats Alkibiades, uitgroeien tot mensen van vlees en bloed met een authentiek antiek gedrag en mentaliteit en verworden ze niet tot moderne mensenvermomd in antieke gewaden.

Maar Pfeijffer heeft nog veel meer gedaan dan een perfecte historisch te verantwoorden roman geschreven. Hij heeft aan deze roman die 772 bladzijden telt een erudiet apparaat toegevoegd van maar liefst 169 bladzijden dat men wel, zij het niet met een dergelijke omvang, kan en mag verwachten in een wetenschappelijke studie maar niet bij een historische roman. Hoofdbrok van deze 'wetenschappelijke appendix' is het onderdeel met als titel *Bronnen* waar de auteur 'voor alle afzonderlijke scènes, elementen en details van de roman vermeldt van welke antieke bronnen hij gebruik heeft gemaakt' en daarbij ook nog nadere toelichting verschaft. Hij signaleert daar verder ook welke onderdelen en elementen van de roman door hem verzonnen zijn en dus tot de fictie behoren.

Ook de uitvoerige bibliografie waarmee het boek wordt besloten doet eerder denken aan een erudiet werk dan aan een historische roman. In de bibliografie maakt hij een onderscheid tussen wetenschappelijke studies (blz. 911-941) en fictiewerken (blz. 941-943). Het eerste onderdeel moet niet onderdoen voor de bibliografie die men in de beste wetenschappelijke werken aantreft. Het tweede onderdeel laat zien hoe vaak Alkibiades het onderwerp of prominent aanwezig was in romans, toneelstukken en zelfs opera-comiques en operette vanaf de *Timon* van Shakespeare uit 1694 tot de in 2019 gepubliceerde *El Ateniense* van Pedro Santamaria Fernandez en waarin terecht ook de in 1959 gepubliceerde maar nog steeds lezenswaardige roman *Xantippe* van de Vlaamse auteur Paul Lebeau wordt vermeld. Daarentegen miste ik wel de zeer degelijke, en ook nog beslist lezenswaardige roman *Sokrates träumt* uit 1946 van de Zwitserse auteur Jozef Vital Kopp waarin Alkibiades weliswaar niet het hoofdpersonage maar toch prominent aanwezig is. Het werk werd in 1949 in het Nederlands vertaald onder de titel *In de schaduw van Socrates*. Behalve de *Bronnen* (blz. 803-910) en *Bibliografie* (blz. 911-941) bevat de erudiete appendix ook nog een *Namenlijst* (blz. 775-786), *Tijdslijn* (blz. 787- 794) en een overzicht van *Geld, Maten en Munten in het Oude Griekenland*.

Het zal inmiddels voldoende duidelijk zijn dat vanuit historisch oogpunt dit boek een absolute aanrader is voor iedereen met enige historische belangstelling, ook als men, zoals in deze bespreking, de literaire aspecten die vanzelfsprekend het belangrijkste zijn in een roman, buiten beschouwing laat. Men kan zich zelfs afvragen of die grote bekommernis voor historische accuratesse en volledigheid niet ten koste gaat van het element 'roman' en of de lezers die eerst en vooral een historische roman willen lezen niet zullen afhaken na de zoveelste gedetailleerde beschrijving van een zeeslag die vanuit historisch oogpunt weliswaar belangrijk is maar geen betekenisvolle meerwaarde biedt voor een historische **roman**. Maar dit is een vraag die aan bod kan komen in de boekbesprekingen in literaire tijdschriften en literaire rubrieken van de kranten. Merken we nog op dat de lezer die het uitsluitend of in de eerste plaats te doen is om historische informatie en die liever niet ingekapseld in een historische roman wenst te zien, al deze historische informatie ook kan verwerven door twee goed geschreven wetenschappelijke vulgarisatieboeken op hoog niveau te lezen: D. Kagan, *De Peloponnesische oorlog* (Amsterdam 2004, Balans) én J. de Romilly, *Alcibiade* (Livre de Poche 14196; Paris 1997). Of, als hij het bij één boek wil houden: D. Stuttard, *Nemesis. Alcibiades en de val van Athene*, (Utrecht 2019, Omniboek).

Ik besluit met enkele kanttekeningen. Af en toe wordt men, wanneer men zich houdt aan de fictie dat de memoires geschreven zijn door een Athener uit de vijfde eeuw voor Chr., verrast door woorden die uit de toon

vallen en eerder behoren tot een hedendaags jargon, zoals *marktconform*, *zwakgebod*, *existentiële verlatenheid*, *structureel kapitaal*, *feodaal systeem*, *complexiteit van conflicterende belangen*. Verder ben ik sterk geïntrigeerd dat een classicus als Pfeijffer die in deze roman overtuigend blijkt geeft van zijn grondige kennis van de oudheid, stelselmatig het woord *amfitheater* gebruikt waar *theater* bedoeld wordt. Dit zijn geen synoniemen: een amfitheater heeft een ovaal grondplan, een theater een hoefijzervormig of halfrond grondplan. Alkibiades kon overigens het woord amfitheater niet gebruiken want het woord bestond in zijn tijd nog niet in het Grieks evenmin als de zaak zelf. Woord en zaak duiken in de Helleense wereld slechts in de Romeinse keizertijd op. Een ander anachronisme in een tekst die fictief uit de vijfde eeuw voor Chr. stamt is het gebruik van de term *populisten*. De Grieken hadden het over *demagogen* en behalve enkele overeenkomsten zijn er toch een aantal essentiële verschillen tussen wat in de Oudheid met *demagogen* werd bedoeld en wat men nu bedoelt als men het over *populisten* heeft. Deze (opzettelijke?) begripsverwarring maakt het Pfeiffer uiteraard gemakkelijker om zijn historische roman ook te framen als een waarschuwing voor de gevaren die de hedendaagse democratie bedreigen en zo belangstelling te wekken voor zijn boek in kringen die anders niet zo vlug geneigd zouden zijn aandacht te besteden aan een historische roman die zich afspeelt in de vijfde eeuw v.Chr. . Tenslotte is het een ware verademing was nu eens een recente Nederlandstalige publicatie te lezen waarin het woord *slaven* opnieuw complexloos wordt gebruikt in plaats van het taalkundig wangedrocht *slaafgemaakten* (een neologisme dat niet de minste informatie toevoegt aan het woord dat het geacht wordt te moeten vervangen) . Men mag hopen dat het Pfeiffer niet op een *cancelling* komt te staan.

Ilja Leonard Pfeijffer (2023). Alkibiades. Amsterdam. Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers 943 blz. 34,99 €.